

Valstybės valdymo raiška N. Makiavelio politiniame traktate „Valdovas“*

Vainius Smalskys

*Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius*

doi:10.13165/VPA-14-13-2-12

Įvadas

Daugelis kritiškai ir atsargiai vertina žymaus Renesanso epochos italų mąstytojo, filosofo ir politiko Nikolo Makiavelio (Niccolò Machiavelli (1469–1527 m.) indėlį į politikos mokslų teoriją ir praktiką. Jo pavardės pagrindu suformuota politinė doktrina „makiavelizmas“ asocijuojasi su veidmainyste, moralės neturėjimu, cinizmu bei žiaurumu. Tai labai supaprastintas vertinimas. Reikia prisiminti, kokioje epochoje gyveno N. Makiavelis. Nuo XV a. vidurio turtingi Šiaurės Italijos miestai pergyveno demokratijos krizę. Daugelyje miestų įsitvirtino senjorų valdymas, kuris apribojo demokratines laisves. Apeninų pusiasalis buvo padalintas tarp skirtingo pajėgumo miestų ir kunigaikštysčių, kurie tarpusavyje konfliktavo, dažnai pasitelkdamos svetimų šalių (Prancūzijos, Ispanijos ir kt.) kariuomenes. Skaudžiai išgyvendamas dėl savo šalies problemų, N. Makiavelis svajojo apie stiprų valdovą, kuris padarytų galą nesantaikai ir pabandytų suvienyti Italiją. Šiam tikslui pasiekti reikėjo stipraus ir negailestingo valdovo. Patarimai ir rekomendacijos senjorams, Medičių (Medici), o vėliau ir Bordžijų (Borgia) giminių kunigaikščiams kaip tik ir atspindėjo N. Makiavelio norą bet kokiomis priemonėmis pasiekti pagrindinį tikslą – Italijos suvienijimą. Stiprus valdovas – lyderis suderindamas įvairių visuomenės grupių interesus ir galėjo padėti šį tikslą pasiekti.

* Niccolò Machiavelli „Valdovas“. Vilnius: Vaga, 2010. Iš italų kalbos vertė Pranas Račius.

Šioje apžvalgoje nekeliama uždavinio išanalizuoti N. Makiavelio biografijos detalių, jo politinių nuostatų. Tą jau yra padarę istorikai (Renesanso epochos tyrinėtojai) bei politikos mokslų atstovai. Pagrindinis tikslas – remiantis N. Makiavelio kūriniumi „Valdovas“, išanalizuoti jo nuostatas administravimo ir plačiąja prasme valstybės valdymo srityse. Apžvalgoje pateikiama nedidelė dalis valdymo pavyzdžių ir jie susiejami su šių dienų viešojo valdymo realijomis.

Įvairių šalių viešojo administravimo ir politikos mokslų tyrinėtojai (F. Heady [1, p. 1–2], G. H. Sabine, L. Thorson [2, p. 325–337] ir kt.) rašydami apie valstybės valdymo raidą atkreipia dėmesį, kad didelį indėlį į Renesanso epochos šalių administravimo teoriją, analizuodamas „administravimo techniką ir sprendimus“ bei valstybės stabilumo problemas, įnešė N. Makiavelis. Lietuvių autoriai šio žymaus Renesanso epochos mąstytojo nuostatas viešosios politikos ir administravimo kontekste mažai analizavo.

Politinio traktato „Valdovas“ analizė bei vertinimas valstybinio valdymo kontekste

Prevencinės valdžios aspektai

Analizuodami įvairius knygos „Valdovas“ skyrius mes aptinkame nemažai Makiavelio įžvalgų įvairiais valstybių ir nukariautų šalių valdymo klausimais. Antai III politinio traktato skyriuje „Apie mišrias kunigaikštystes“ rašoma apie išmintingus valdovus, kurie turi atsižvelgti ne tik į esamus, bet ir būsimus sunkumus ir stengtis visomis išgalėmis užkirsti jiems kelią. „Valdovo“ autorius teigia, kad, valstybės reikaluose laiku pažinus blygybę, jos lengva atsikratyti ir tai sugeba padaryti tik įžvalgūs žmonės (Makiavelis, 2010, p. 17–18). Kitaip tariant, XV ir XVI amžių sandūroje buvo analizuojamos valdymo problemos, kurias mes šiandien įvardijame kaip prevencinės valdžios koncepciją, taikomą įvairiuose viešojo valdymo modernizavimo kontekstuose. Įžvalgumas ar analitiniai gebėjimai ir šiandien yra vieni iš esminių viešojo sektoriaus organizacijų žmogiškųjų išteklių valdymo parametų.

Vakarų šalių valdymo privalumai

Kitame skyriuje „Kodėl Aleksandro nukariauta Darijaus valstybė nesukilo prieš Aleksandro įpėdinius po jo mirties?“ N. Makiavelis brėžia skiriamąją liniją tarp vakarietiško ir Rytų valstybių valdymo (Makiavelis, 2010, p. 24). Atlikdamas Turkijos ir Prancūzijos valdymo lyginamąją analizę jis pastebi esminį skirtumą tarp dviejų šalių administravimo. Traktato autoriui efektyvesnis yra Prancūzijos valdymas, kadangi jis yra grįstas platesniu didikų dalyvavimu ir piliečių pagarba valdovui (rodoma jam „iš apačios“). Tuo tarpu Turkijos valdymo tradicija paremta griežtu hierarchiniu valdymu, vertikaliai integruota administracija bei valdovo užgaidomis. Galima būtų teigti, kad N. Makiavelis netiesiogiai kalba apie efekty-

vumą ir pasisako už tokius valdymo principus, kurie remtųsi platesniu visuomenės sluoksnių įsitraukimu bei pagalba valdovui. Makiaveliui atrodo, kad didikų privilegijos ir karaliaus negalėjimas tų privilegijų atimti yra laisvesnės visuomenės bei šalies nepriklausomybės garantas. Tokią šalį, anot traktato autoriaus, lengva užkariauti, bet sunku išlaikyti. Šiuolaikiškai perfrazuojant Makiavelio nuostatas galima būtų pasakyti, kad azijietiška vienvaldytė nėra efektyviausias valdymo būdas ir neskatina atsakingo už valstybę elito ir visuomenės kūrimo. Makiavelio įžvalgos išlieka aktualios ne tik retrospektyviniu požiūriu, bet ir šiandien, kai konkurencija tarp Rytų ir Vakarų šalių valdymo modelių bei ekonominių bei socialinių sistemų tampa agresyvesnė.

Radikalių reformų būtinybė

Remdamasis antikinio Sirakūzų valdovo Hierono pavyzdžiu Makiavelis parodo radikalių reformų naudą valstybėje. Hieronas nutraukė senas sutartis, atleido ilgai valdžioje buvusius karininkus ir tarnautojus ir taip susilaukė visuomenės palaikymo. Sugriovęs seną neveiksmingą tvarką jis galėjo daryti savo sumanytas reformas. Kita vertus, Makiavelio kuriamas valdovo įvaizdis nėra panašus į despotą. Valdovas, anot jo, turi būti „griežtas ir maloningas“ (Makiavelis, 2010, p. 31–42). Manytina, kad idealiausias autoriaus pateiktas valdovo apibūdinimas gali būti siejamas su „kietos rankos“ valdymu ir kartu atsakomybe savo pavaldiniams.

Kada priimti nepopuliarius sprendimus?

XVI amžiaus, vertikaliai integruotam ir nedemokratiškam, valstybių valdymui ir tuometinei sprendimų priėmimo retorikai buvo vartojamos kitokios negu dabar sąvokos. Antai, „Užtat reikia pažymėti, jog tas, kad užgrobia valdžią, turi numatyti visas skriaudas ir padaryti jas vienu užmoju, kad paskui nereiktų kasdien jų daryti ir kad galėtų, jų nedarydamas, nuraminti žmones ir patraukti juos į savo pusę geradarystėmis“ (Makiavelis, 2010, p. 48). Perfrazuojant šią citatą į šiuolaikinę kalbą, galima būtų teigti, kad autorius norėjo pasakyti tai, ką mes dabar vadiname viešosios politikos klasika. Visi nepopuliarūs viešosios politikos sprendimai turi būti daromi iškart po rinkimų suformavus naują vyriausybę, t. y. kol dar naujosios valdžios populiarumas nėra išblėšęs.

Užuominos apie gerove grįstą valdymą

Gerove grįsto valdymo pavyzdžiu Makiaveliui buvo XVI a. Vokietijos miestai. Jis teigia, kad šie miestai ne tik turi stiprius gynybinius pajėgumus (tvirtas sienas ir stiprią artileriją), bet ir dideles maisto atsargas savo sandėliuose ir visada, su valdovo pagalba, gali be nuostolių išdui pamaitinti paprastus žmones. Taip pat vokiečių miestai plėtoja tuos amatus, kurie maitina paprastus žmones (Makiavelis, 2010, p. 52). Šiuolaikiškais terminais kalbant, Vokietijos miestai vykdė efektyvią socialinę ir darbo rinkos politiką. Jų magistratai sudarydavo sąlygas kurti tokias amatinin-

kystės šakas, kur galima būtų įdarbinti kuo daugiau miestiečių. Maisto ir kuro atsargos garantavo socialinį miestų stabilumą. Valdovai, kiek leisdavo jų galimybės, padėdavo miestams, nes jų kovoje (feodališkai susiskaldžiusioje šalyje) su stambiais žemvaldžiais (kunigaikščiais, grafais) miestiečiai buvo geriausi sąjungininkai.

Veiksmingas valstybės gynybos garantas – reguliari kariuomenė

N. Makiavelis buvo reguliarios kariuomenės šalininkas. Jis kritikavo tuos valdovus, kurie samdo į kariuomenę samdinius. Jo nuomone, jokia valstybė nėra saugi, jeigu neturi nuosavos kariuomenės. Iš piliečių arba valdovo valdinių sudaryta kariuomenė garantuoja valstybės egzistenciją. Manytina, kad tai buvo modernus, šiuolaikiškas požiūris į krašto gynybą. Juolab kad Makiavelis svajojo apie centralizuotas, suvienytas Italijos valstybės sukūrimą. Be reguliarios kariuomenės sukūrimo tai nebuvo įmanoma padaryti (Makiavelis, 2010, p. 71).

Valstybės finansų racionalus panaudojimas – valdžios stabilumo garantas

N. Makiavelis griežtai pasisakė prieš valdovų išlaidavimą. Jo nuomone, didelis dosnumas žmonėms (šiuolaikiniais terminais – populistinis valdymas) veda prie didelių išlaidų ir verčia valdinius apdėti dideliais mokesčiais. Iš pradžių šlovinę valdovą, susidūrę su mokesčių našta, žmonės ima jo neapkęsti (Makiavelis, 2010, p. 78–80). Tai aktualus pastebėjimas ir pritaikomas mūsų laikams. Per didelį išlaidavimą ir po to einanti viešųjų finansų krizė priverčia vyriausybes įvesti taupymo priemones ir sukelia gyventojų nusivylimą vyriausybe. Racionalus viešųjų finansų naudojimas prisideda prie šalies stabilumo išsaugojimo.

Griežto ir humaniško valdymo derinimas

XVII traktato skyriuje „Valdovo“ autorius teigia, kad dėl perdėto gailestingumo gali valstybėje įsigalėti netvarka ir visuomenė pasijus nesaugi. Valstybei išsaugoti valdovas gali panaudoti smurtą ir užtikrinti valdinių saugumą. Kita vertus, valdovas turi elgtis apdairiai ir žmogiškai. Balansas tarp griežtumo ir žmogiškumo skatina pagarbą valdovui (Makiavelis, 2010, p. 81–84).

Norint išsaugoti valstybę galima pažeisti duotus įsipareigojimus valdiniam

XVIII traktato skyriuje Makiavelis teigia, kad valdovas ne visą laiką turi laikytis duoto žodžio. Kitaip tariant, jeigu aplinkybės verčia priimti nepopuliarius sprendimus, nebūtina atsižvelgti į gyventojų nuomonę. Šis pastebėjimas suponuoja nepopuliarius sprendimus, taip yra ir mūsų laikais. Antai, sprendimai saugumo ir gynybos politikos įgyvendinimo srityse dažnai būna nepopuliarūs tarp eilinių piliečių, tačiau valstybės lyderiai privalo turėti platesnį strateginį mąstymą ir geresnius analitinius gebėjimus negu eiliniai piliečiai (Makiavelis, 2010, p. 88). Kita vertus, jau XVI a. buvo suprasa, kaip svarbu yra suformuoti teigiamą valdovo įvaizdį,

kad „kiekvienas jo (valdovo – aut.) veiksmas dvelktų didybe ir begaline išmintimi“ (Makiavelis, 2010, p. 110).

Valdovas privalo sudaryti žmonėms tinkamas ir stabilias sąlygas verslui bei garantuoti šventą nuosavybės teisę

Norėdamas stipraus ir vertikaliai integruoto valdymo „Valdovo“ autorius demonstruoja vakarietiškas (europietiškas) vertybes. Makiavelio požiūris į nuosavybę bei verslą artimas šiulaikinėms vakarietiškomis „savininkų civilizacijos“ nuostatomis.

Trumpas apibendrinimas

Analizuodami N. Makiavelio traktatą „Valdovą“ galime surasti daug prieštaravimų. Vienuose skyriuose pasisakoma apie „kietą“ valdymą, o kitur – kritikuojamas azijietiškas valdymo modelis. Makiavelis ieško balanso tarp griežtumo ir nuosaikesnio valdymo. Manytina, kad svarbiausias jo idealas – stabili, centralizuota valdžia ir jos galima buvo siekti visomis priemonėmis. Nagrinėdami platesnį N. Makiavelio kūrybinį palikimą (ne tik „Valdovą), galime pastebėti, kad absoliutinė monarchija jam buvo pereinamoji valdymo forma, kuri turėjo transformuotis į respubliką. Pastarojoje dominuotų monarchiniai, aristokratiniai ir demokratiniai valdymo elementai, o tai labai panašu į Romos valdymą principato epochoje.

Literatūra

1. Heady, F. *Public Administration. A Comparative Perspective*. New York, Basel: Marcel Dekker Inc, 2001.
2. Sabine, G. H.; Thorson, L. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Margi raštai, 2008.

Vainius Smalskys – Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Viešojo administravimo instituto direktorius, socialinių mokslų daktaras, docentas.

E. paštas: vainius@mruni.eu

Vainius Smalskys – Doctor of Social Sciences, Mykolas Romeris University, Faculty of Politics and Management, Director of Institute of Public Administration, Associate Professor.

E-mail: vainius@mruni.eu

Apžvalga įteikta redakcijai 2014 m. balandžio mėn., parengta spausdinti 2014 m. gegužės 26 d.